

Terms of Reference (ToR)

Rijksbrede Brexit inzet Nederlandse overheid

2016-2021

Onafhankelijke Evaluatie

Vastgesteld – 30 juni 2021

Begeleidingsgroep Evaluatie Brexit,

Dir. Europa MinBuZa, Taskforce-VK, Brexit-coördinatoren MinLNV, MinEZK en MinFIN

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave.....	2
Veel gebruikte afkortingen en acroniemen	3
1. Inleiding.....	4
2. Beleidskeuzes en proces	5
3. Doelstelling en vraagstellingen	8
- doel van het onderzoek	
- centrale onderzoeksvragen	
- deelvragen	
4. Afbakening	9
5. Methode en beperkingen	10
6. Planning en risicoanalyse	10
- planning	
- te leveren onderdelen	
- dissiminatie	
- risico analyse	
7. Organisatie en begroting	122
- onderzoeksteam en begeleidingsgroep	
- referentiegroep	
- aanbestedingsprocedure en gunningscriteria	
Bijlage 1: Overzicht van overheidsonderdelen die met effecten van Brexit te maken hadden.....	15
Bijlage 2: Overzicht van reeds uitgevoerde (tussentijdse) evaluaties en onderzoeken.....	16

Veel gebruikte afkortingen en acroniemen

BHOS	Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking
BOM	Border Operating Model (van het VK)
Brexit	Terugtrekking van het VK uit de Europese Unie
BZ	Ministerie van Buitenlandse Zaken
CIE	Europese Commissie
CECP	Coördinatie Eenheid Contingency Planning & Preparedness
DIE	Directie Integratie Europa (BZ)
DEU	Directie Europa (BZ)
HSO	Handels- en Samenwerkingsovereenkomst EU-VK
IDO	Interdepartementaal Overleg
KMar	Koninklijke Marechaussee
MKB	Midden en Klein Bedrijf
NVWA	Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit
PVEU	Permanente Vertegenwoordiging bij de Europese Unie
TA	Terugtrekkingsakkoord EU-VK
TFVK	Taskforce-VK

1. Inleiding

Op 19 maart 2019 deed Minister Blok tijdens het debat over de Brexit Verzamelwet een toezegging¹ aan de Eerste Kamer voor een evaluatie van de gang van zaken rond de Brexit (tijdens de interventie van de heer Ester van de ChristenUnie), inclusief alle voorbereidingen, uit te voeren ongeveer een jaar na de datum van de eigenlijke terugtrekking van het Verenigd Koninkrijk (VK) uit de Europese Unie (EU). Deze terugtrekking kreeg zijn beslag op 31 januari 2020 met het tot stand komen van het Terugtrekkingsakkoord (TA). De Taskforce-VK (TFVK) heeft de opdracht van Minister Blok om de toezegging voor een evaluatie gestand te doen en voorbereidingen te treffen om de evaluatie te laten uitvoeren in 2021 door een externe en onafhankelijke evaluator. Daartoe heeft de TFVK een team samengesteld dat tevens zal optreden als begeleidingsgroep voor de evaluatie.

Met de term *Brexit* wordt bedoeld het gehele proces van de terugtrekking van het VK uit de EU. Dit werd in de volksmond tijdens de campagne voor het referendum in 2016 afgekort tot 'Brexit', een term die gaandeweg ook breder gebruikt werd, uiteindelijk ook in formele correspondentie over het proces. Na de formele terugtrekking van het VK uit de EU was in 2020 de overgangperiode van toepassing, die op 31 december 2020 eindigde. Tijdens die overgangperiode werd het VK nog behandeld als een EU-lidstaat en was daarmee Europese wet- en regelgeving nog van toepassing in en op het VK. Eind december 2020 werd overeenstemming bereikt over de Handels- en Samenwerkingsovereenkomst (HSO) tussen het VK en de EU. Vanaf 1 januari 2021 werd de HSO voorlopig toegepast en vanaf 1 mei 2021 is ze na afronding van de ratificatieprocedure formeel van kracht geworden. Met de HSO wordt aan de nieuwe relatie tussen de EU en het VK vorm gegeven.

De start van de evaluatie wordt gepland in november 2021. Door vertraging in de gefaseerde invoering van het nieuwe Britse model voor grenscontroles² is de volledige impact van Brexit op het bedrijfsleven dan nog niet volledig zichtbaar of voelbaar. Wel is dan in Nederland de 'coulanceperiode' voor Britse burgers, om hun verblijfsstatus duurzaam te regelen, geëindigd.

De overheid startte de voorbereidingen op de gevolgen van de terugtrekking van het VK uit de EU al in 2016. De voorbereidingen³ zijn omvangrijk en op diverse vlakken ingrijpend geweest. Niet alleen dienden de Nederlandse belangen in de Europese onderhandelingen met het VK goed behartigd te worden op een breed scala aan onderwerpen, maar ook diende nationale wet- en regelgeving aangepast te worden en moesten met name Douane, KMar en NVWA zich op de nieuwe Europese buitengrens voorbereiden. Daarnaast had en heeft de overheid de taak om andere belanghebbenden (medeoverheden, burgers en bedrijfsleven) te informeren en te activeren om zich voor te bereiden. Deze taak zal pas volledig afgerond zijn zodra de nieuwe Britse vereisten voor grenscontroles bekend en van kracht zijn.

¹ Toezegging T02747 Minister Blok (d.d. 19/3/2019 in debat met Eerste Kamer over Verzamelwet | Handelingen I 2018-2019, nr. 22, item 3 - blz. 16-17): "Ik denk dat het zuiver is om de wet zelf, maar ook de hele gang van zaken rond 'n Brexit, uitgebreid tegen het licht te houden na het plaatsvinden daarvan. (...) Het moment waarop kan ik nog niet beoordelen. Ik denk wel dat het redelijk is om een serieuze periode na het moment van Brexit te nemen om erop terug te kijken. Ik denk eerder aan een periode van een jaar dan aan een korte periode."

² Border Operating Model (BOM). De eerste fase is ingevoerd op 1 januari 2021, maar de invoering van fase 2 en 3 is uitgesteld tot (vooralsnog) 1 oktober 2021, 1 januari en maart 2022. Het volledige nieuwe model voor grenscontroles, met daarin invoervereisten voor diverse producten, zal waarschijnlijk pas vanaf maart 2022 volledig van toepassing zijn.

³ Zogeheten *contingency* en *preparedness* maatregelen, waarbij met *preparedness* bedoeld wordt op voorbereidingen die nodig zijn bij alle scenario's en *contingency* gaat over het met noodmaatregelen mitigeren van de meest ernstige gevolgen van een eventuele *no deal*. Na het tot stand komen van het TA werd de term *preparedness* vervangen door *readiness*.

Alle voorbereidingen hebben veel inspanningen en forse investeringen gevegd op diverse terreinen. Het is de wens van het Kabinet dat over de gepleegde inzet in de volle breedte een onafhankelijke evaluatie wordt uitgevoerd ter verantwoording aan het Parlement, zoals toegezegd aan de Eerste Kamer. In dit document worden het doel van de evaluatie en de te beantwoorden onderzoeksvragen uiteengezet en afgebakend.

2. Beleidskeuzes en proces

De terugtrekking van het VK uit de EU heeft gedurende de afgelopen jaren een aantal fasen gekend die telkens een verschillende inzet vergden. Deze te onderscheiden fasen zijn:

Fase 1: 23 juni 2016 - 29 maart 2017 (datum Brits referendum tot formele notificatie EU)

Fase 2: 30 maart 2017 – 30 maart 2019 (oorspronkelijke onderhandelingsperiode TA)

Fase 3: 31 maart 2019 – 31 januari 2020 (verschillende verlengingen onderhandelingen TA)

Fase 4: 31 januari 2020 – 31 december 2020 (overgangperiode: implementatie TA en onderhandelingen toekomstige relatie)

Fase 5: 1 januari 2021 – 30 april 2021 (ratificatie HSO; start implementatie TA en HSO)

Fase 6: 1 mei 2021 – 1 oktober 2021 en verder (per 1 okt 2021 aflopen coulanceperiode burgers en uitrol nieuwe grenscontroleprocessen door VK; verdere implementatie HSO en TA)

Met de terugtrekking van het VK uit de EU moest versneld een ontvlechting van de vergaande Europese integratie doorlopen worden. Gezien de breedte van de Europese integratie zou deze ontvlechting gevolgen hebben voor nagenoeg alle vlakken van samenwerking tussen het VK en de EU27. Voor veel van deze onderwerpen gold dat op voorhand niet direct duidelijk was wat de effecten zouden zijn. Er ging over de gehele periode veel aandacht uit naar *outreach* en het betrekken van de diverse belanghebbenden, wat ging van het inventariseren van belangen naar het informeren over op handen zijnde veranderingen en het activeren om zich daarop voor te bereiden. In de diverse fasen speelden aspecten van positiebepaling en belangenbehartiging een rol.

Ad Fase 1:

Na het referendum in 2016 volgde in maart 2017 de formele notificatie door het VK aan de EU over de beoogde terugtrekking, waarmee Artikel 50 van het Verdrag betreffende de Europese Unie werd geactiveerd. De verrassende uitkomst van het referendum vormde de start van een intensief traject om ook voor Nederland de impact van Brexit in kaart te brengen en een structuur op te zetten die de Nederlandse voorbereidingen zou coördineren en ermee aan de slag zou gaan.

Kort na het referendum is besloten tot een inhoudelijk sturende en coördinerende rol van het Ministerie van Buitenlandse Zaken in de Nederlandse voorbereidingen in verband met Brexit. Om hieraan vorm te geven is in het najaar van 2016 de interdepartementale Taskforce Brexit opgericht, waarbij de structuur die in Brussel voor de onderhandelingen werd opgezet zoveel als mogelijk werd gespiegeld. De Taskforce had als hoofdtaak zorg te dragen voor zowel de departementale als de interdepartementale coördinatie en afstemming van de Nederlandse inzet bij het vaststellen van het EU-mandaat voor de onderhandelingen en bij deze onderhandelingen zelf, inclusief het identificeren en actief betrekken van alle relevante publieke en private stakeholders bij deze processen. Tevens was coördinatie van de benodigde nationale voorbereiding op de Brexit onderdeel van de opdracht. In die eerste periode moesten veel keuzes gemaakt worden: hoe in kaart te brengen waar Nederland geraakt zou worden, wie gaat wat precies doen en hoe dat te organiseren?

Ad Fase 2 en 3:

Het activeren van Artikel 50 was het startsein voor het onderhandelingsproces over de terugtrekking van het VK uit de EU, dat uiteindelijk na een aantal keren uitstel bijna drie jaar in beslag nam. Gaandeweg werd de omvang van de problematiek duidelijk en werden door bijvoorbeeld Douane en NVWA al vanaf 2017 plannen voor capaciteitsuitbreiding en bijbehorende aanpassingen gemaakt. Voorbereidingen moesten betrekking hebben op verschillende scenario's, met de nadruk op voorbereiding op een mogelijke *no deal* Brexit als meest ingrijpend scenario. Gezien de omvang en diepte van de vele voorbereidingen en de aanpassingen die nodig waren werd in augustus 2018 bij Buitenlandse Zaken de Coördinatie-eenheid Contingency Planning en Preparedness (CECP) als separate eenheid opgezet naast de Taskforce-VK. De CECP nam de coördinatie van de nationale voorbereiding van *no deal* contingency en preparedness maatregelen over terwijl de Taskforce zich concentreerde op de Nederlandse inzet in de Brusselse onderhandelingen. De CECP had als doel om in Nederland alle *no deal* voorbereidingen tijdig klaar te hebben staan.

Ad Fase 4:

Na overeenkomen van het Terugtrekkingsakkoord (TA) (met overgangperiode) en de Politieke Verklaring over het kader voor de toekomstige betrekkingen tussen de EU en het VK verliet het VK op 31 januari 2020 formeel de EU. In het TA zijn afspraken vastgelegd over burgerrechten en de Ierse grenskwestie de financiële verplichtingen van het VK; daarmee was een *no deal* op een aantal belangrijke terreinen voorkomen. Omdat de nationale voorbereidingen waren afgerond kon de CECP als separate eenheid worden opgeheven en kwam de verdere verantwoordelijkheid voor *readiness* weer bij de Taskforce te liggen, met de nadruk op informeren en activeren van belanghebbenden zich tijdig voor te bereiden. Ondertussen moest onder grote tijdsdruk, vooral nadat het VK eind mei 2020 bevestigde geen gebruik te willen maken van de eenmalige mogelijkheid tot verlenging van de overgangperiode, worden onderhandeld over de toekomstige relatie op basis van het mandaat en langs de lijnen van de Politieke Verklaring. Nog steeds bestond het risico van een *no deal*, totdat eind december de HSO werd overeengekomen. Details van de HSO werden pas op het allerlaatst bekend.

Ad Fase 5 en 6:

De HSO werd vanaf 1 januari 2021 voorlopig toegepast en omvat feitelijk drie overeenkomsten; naast de HSO zijn dat de Informatiebeveiligingsovereenkomst en een aparte Civiel Nucleaire overeenkomst. De uitkomst van de onderhandelingen is een breed palet aan afspraken en betreft alle onderdelen van de gezamenlijke Politieke Verklaring en van het onderhandelingsmandaat. De HSO bevat geen afspraken over buitenlands beleid, externe veiligheid en defensiesamenwerking, daar het VK hier geen afspraken over wenste te maken. Vanaf 1 januari 2021 werden nieuwe grensformaliteiten van kracht en kregen belanghebbenden echt met de gevolgen van Brexit te maken. Het risico op verstoringen vereiste nauwgezette monitoring en de informatiebehoefte bij belanghebbenden bleef zeker de eerste maanden bestaan. Daarnaast diende de ratificatie van de HSO nog te worden afgerond en moeten diverse afspraken uit de overeenkomst nog nader worden uitgewerkt. Zomer 2021 wordt de Taskforce opgeheven; ter voorbereiding worden werkzaamheden in het kader van de verdere samenwerking met het VK (bilateraal en in EU-verband) geleidelijk overgedragen aan de verschillende beleidsdirecties van het ministerie van Buitenlandse Zaken.

Tot 1 oktober 2021 loopt nog de *grace period* voor VK-burgers die onder de TA vallen en die in Nederland een verblijfsvergunning moeten aanvragen. En per 1 oktober 2021, 1 januari en maart 2022 gaan gefaseerd ook de nieuwe verplichtingen onder het VK-Border Operating Model (BOM) in, waarop het bedrijfsleven zich moet voorbereiden. Beide processen vergen nog de nodige aandacht en voortgezette communicatie inzet. De wijze waarop middelen uit de EU Brexit Adjustment Reserve (BAR) in Nederland zullen worden ingezet is geen deel van deze evaluatie.

Toelichting

De nationale voorbereidingen op de Brexit beslaan de volle breedte van de Rijksoverheid: van zorg, sociale zekerheid, grenscontroleprocessen, logistiek en transport, veiligheid en dataverkeer, handel en markttoegang tot een groot aantal meer specifieke onderwerpen (zoals bijvoorbeeld visserij). Dit betekende dat met vrijwel alle onderdelen van de overheid geschakeld moest worden over enerzijds het in kaart brengen van voor Nederland relevante punten voor de onderhandelingen met het VK en anderzijds het inventariseren van de noodzaak voor aanpassingen en maatregelen. Om enig inzicht te geven in de reikwijdte van Brexit is een overzicht toegevoegd van alle onderdelen van de overheid, inclusief de uitvoeringsdiensten, die met de effecten van Brexit te maken hebben gehad (bijlage 1). Daarnaast ging steeds bijzondere aandacht naar de rechten en positie van burgers; zowel van Nederlandse burgers in het VK als van Britse burgers in Nederland.

Vanwege deze breedte en het feit dat volledige zekerheid lang onduidelijk bleef is besloten om een veiligheidsklep met betrekking tot bestaande wetgeving in te bouwen in de vorm van de Verzamelwet Brexit, om zo nodig versnelde aanpassing van wet- of regelgeving mogelijk te maken waar dat nodig zou zijn. Daarnaast betekenden de nauwe handelsbetrekkingen met het VK dat er ook voor het bedrijfsleven en private instellingen zeer veel zou gaan veranderen in de wijze van zaken doen of samenwerken met het VK en dat de impact van Brexit fors zou zijn. De overheid voelde zich samen met private partners verantwoordelijk om een grote inspanning te verrichten om het bedrijfsleven hierover te informeren en hen tot noodzakelijke voorbereidingen aan te zetten. Ten slotte moest rekening gehouden worden met mogelijke grootschalige verstoringen in het handelsverkeer als gevolg van de Brexit, waarbij in het uiterste geval de nationale crisisstructuur inzetbaar zou moeten zijn. Deze aspecten kwamen in de verschillende fasen terugkerend aan bod.

Budget en verantwoording

Ten behoeve van de taakuitvoering had de Taskforce de beschikking over een programmabudget. Ook werd de afspraak gemaakt om meer specifieke kosten zoveel als mogelijk binnen de bestaande begrotingen op te vangen. Wel werden voor de benodigde grote aanpassingen en (structurele) capaciteitsuitbreidingen van Douane, KMar en NVWA, andere keuringsdiensten en overige overheidsinstellingen aanvullende middelen beschikbaar gesteld, merendeels binnen de betreffende begrotingen. Daarnaast werd in 2018 een aanvullend budget gealloceerd ten behoeve van de centrale taken van de CECP ten behoeve van de voorbereiding van contingency en preparedness/readiness maatregelen.

Gedurende het gehele proces is het Nederlands Parlement steeds zo goed mogelijk geïnformeerd over de onderhandelingen en de nationale voorbereidingen via onder andere kamerbrieven, commissie- en plenaire debatten en technische briefings. Daarnaast zijn op verschillende momenten en niveaus quick-scans en tussentijdse onderzoeken en evaluaties uitgevoerd, zowel onafhankelijk (bijv. door de Rekenkamer) als op initiatief van Taskforce of CECP of andere overheidspartijen. Tevens is regelmatig doelgroepenonderzoek verricht onder stakeholders uit het bedrijfsleven, zowel door de overheid geïnitieerd (Kantar onderzoeken) als vanuit de KvK of bijv. de NBCC. Een zo volledig mogelijke lijst van dergelijke evaluaties en onderzoeken is eveneens toegevoegd (bijlage 2).

Communicatie

Binnen het proces van de nationale voorbereidingen op Brexit is vanaf het begin, parallel aan het interdepartementaal overleg op beleidsniveau onder leiding van Taskforce en CECP, ook een interdepartementaal communicatieoverleg gestart met communicatieprofessionals en beleidsadviseurs van departementen en uitvoeringsdiensten. Hierin vond afstemming plaats over communicatieaspecten in de stand van zaken rondom onderhandelingen, gevolgen van Brexit voor burgers en bedrijfsleven, woordvoering, de algehele communicatieaanpak en de communicatie- en

voorlichtingsaanpak op specifieke onderwerpen. Naast afstemming over woordvoering, voorlichting en communicatie over de onderhandelingen en de gevolgen van Brexit, heeft dit overleg een algemene communicatiestrategie ontwikkeld gericht op de prioritairere doelgroepen bedrijfsleven (met bijzondere aandacht voor het mkb), burgers, studenten, reizigers, Nederlanders in het VK en media. Deze communicatiestrategie is gezamenlijk uitgevoerd door betrokken departementen en uitvoeringsdiensten, in nauwe samenwerking en overleg met private partijen zoals brancheorganisaties en koepelorganisaties van het bedrijfsleven.

3. Doelstelling en vraagstellingen

Doel van het onderzoek

Het onderzoek dient inzicht te verschaffen in hoeverre de Nederlandse inzet rondom Brexit effectief was en beoogde resultaten zijn behaald, zowel ten behoeve van de binnenlandse voorbereidingen als van de Nederlandse beïnvloeding van de onderhandelingen van de EU met het VK. Daarbij geldt als kanttekening dat bij de binnenlandse voorbereidingen veel resultaten (maar niet alle⁴) geheel of grotendeels aan de eigen inzet toe te schrijven zijn, terwijl resultaten in het onderhandelingsproces op EU-niveau door vele andere factoren beïnvloed worden en vaker niet direct kunnen worden toegeschreven aan (alleen) de Nederlandse inzet. Met het onderzoek wordt verantwoording afgelegd over de gemaakte beleidskeuzes in het gehele proces.

Voor zowel de binnenlandse voorbereidingen als voor het onderhandelingsproces op EU-niveau dient aandacht te worden geschonken aan de volgende aspecten:

- de Nederlandse positiebepaling en/of belangenbehartiging⁵;
- betrokkenheid van belanghebbenden en hun bereidheid/inzet zich voor te bereiden;
- communicatie en voorlichting in de verschillende fasen.

Centrale onderzoeksvragen

Op basis van bovenstaande doelstelling zijn de drie centrale onderzoeksvragen:

- 1) Was de Nederlandse overheid voldoende voorbereid en zijn beoogde resultaten bereikt met oog op contingency planning en preparedness / readiness voor alle scenario's in diverse fasen?
- 2) Hoe is de Nederlandse positie bepaald, zijn de belangen in de verschillende fasen van de onderhandelingen voldoende behartigd en hoe blijkt dat uit het eindresultaat (TA en HSO)?
- 3) Wat hebben de Nederlandse coördinatie van Brexit inzet en de binnenlandse voorbereidingen op de Brexit gekost, waar is dat geld aan uitgegeven en waren deze uitgaven doelmatig?

Deelvragen

Als leidraad voor het te verrichten onderzoek zijn deze onderzoeksvragen uitgewerkt in deelvragen:

> bij centrale vraag 1 (binnenlandse contingency planning en preparedness/readiness):

- 1.1 Op welke deelterreinen heeft de overheid inzet gepleegd ter voorbereiding op de Brexit en was dat voldoende doeltreffend met het oog op het beoogde effect?
- 1.2 Wanneer zijn strategische keuzes gemaakt over deze inzet en hoe is deze besluitvorming voorbereid en uitgevoerd?
- 1.3 Welke activiteiten zijn per deelterrein uitgevoerd en hoe waren belanghebbenden betrokken?

⁴ Binnenlands droegen belanghebbenden zoals bedrijfsleven zelf verantwoordelijkheid voor de eigen voorbereidingen.

⁵ Met belangenbehartiging wordt in deze context bedoeld het zorgen dat de belangen van verschillende groepen belanghebbenden (Nederlandse overheidsorganisaties, medeoverheden, bedrijfsleven en verschillende sectoren, burgers) op de diverse beleidsterreinen zo goed mogelijk meegenomen en behartigd worden.

- 1.4 Hoe was de organisatie ingericht en wat waren de rollen van de Taskforce en de CECP daarin, en in hoeverre hebben organisatiestructuur en samenwerking (interdepartementaal en met partners binnen en buiten de overheid) bijgedragen tot een doeltreffende voorbereiding?
- 1.5 Waaruit bestond de communicatie-inzet, in welke mate heeft die het beoogde resultaat (informerende en activerende) bereikt en droegen werkwijze en organisatiestructuur daartoe bij?
- 1.6 Hoe was de publiek-private samenwerking ten behoeve van de Brexit-voorbereidingen op de verschillende deelterreinen georganiseerd en was die dienend aan de beoogde resultaten?
- 1.7 Hoe was crisismanagement met het oog op de Brexit georganiseerd en in hoeverre was de standaardpraktijk voor wat betreft crisismanagement bij de overheid daarbij behulpzaam?

> bij centrale vraag 2 (onderhandelingsproces):

- 2.1 Op welke deelterreinen heeft de overheid inzet gepleegd in het kader van de Nederlandse belangenbehartiging binnen EU-gremia ter voorbereiding op de Brexit en was dat voldoende doeltreffend met het oog op het gewenste en uiteindelijk bereikte resultaat?
- 2.2 Wanneer en op welke onderdelen zijn strategische keuzes gemaakt over de positiebepaling en inzet, hoe is deze besluitvorming voorbereid en gelopen en op welke wijze werden belanghebbenden daarbij betrokken?
- 2.3 Welke activiteiten zijn uitgevoerd ten behoeve van positiebepaling ter voorbereiding van de Nederlandse onderhandelingsinzet in de verschillende fasen?
- 2.4 Hoe was de organisatie ingericht en wat was de rol van de Taskforce daarin, en in hoeverre hebben organisatiestructuur en samenwerking (interdepartementaal en met partners binnen en buiten de overheid) bijgedragen aan doeltreffende belangenbehartiging en een effectieve en transparante positiebepaling en onderhandelingsinzet?
- 2.5 Was communicatie over inzet en bereikte resultaten in alle fasen voldoende, mede met het oog op maximaal haalbare niveau van transparantie richting parlement en publiek?

> bij centrale vraag 3 (kosten efficiëntie en organisatorische efficiëntie):

- 3.1 Welke uitgaven ter voorbereiding op de Brexit (contingency en preparedness/readiness maatregelen) en het aflopen van de overgangperiode zijn per departement gedaan?
- 3.2 Zijn voorbereidingen doeltreffend ⁶ en voldoende kosteneffectief ⁷ ter hand genomen, ook met betrekking tot de inzet van personele capaciteit?

4. Afbakening

Het onderzoek richt zich op een periode van ruim 5 jaar, van medio 2016 tot en met 31 oktober 2021. Het richt zich daarbij vooral op die aspecten van de voorbereidingen waarop vanuit de Nederlandse overheid directe invloed mogelijk was. Hoewel de behaalde onderhandelingsresultaten van belang zijn in het licht van de beoogde doelen, dient het onderzoek niet diep in te gaan op internationale processen of de vraag hoe Nederland haar inzet in de onderhandelingen in Brussel heeft kunnen realiseren. Ook de mate waarin stakeholders uiteindelijk goed voorbereid waren valt buiten de scope van deze evaluatie. In beide gevallen spelen ook andere factoren buiten de directe invloedssfeer van de Nederlandse overheid een rol (zoals de posities van andere lidstaten of de Europese Commissie; mate van organisatie in een bepaalde sector; etc.). De inzet na oktober 2021 rond verdere invoering van het Britse Border Operations Model en de afwikkeling van verdeling van BAR-gelden vallen eveneens buiten de scope van deze evaluatie.

⁶ Waren voorbereidingen doeltreffend: in hoeverre is met de gepleegde inzet (getroffen maatregelen, gekozen interventies en strategieën) het beoogde doel bereikt?

⁷ Is voldoende kosteneffectief gewerkt: staan de bereikte resultaten in goede verhouding tot de gemaakte kosten?

Het onderzoek richt zich specifiek op de rol van de diverse betrokken overheidsorganisaties (zie voor een overzicht bijlage 1), met name binnen Nederland. De rol van niet-statelijke actoren (bedrijven, ngo's, koepelorganisaties, etc.) wordt niet onderzocht maar zij dienen wel als belanghebbenden in het onderzoek te worden betrokken. Tijdens de inceptiefase wordt van de onderzoekers verwacht dat zij zich een beeld vormen van de gehele reikwijdte van de Brexit inzet op zowel het terrein van de onderhandelingen als van de binnenlandse voorbereidingen en dat zij de keuzes over afbakening van betrokkenen en belanghebbenden, alsmede in de verdere opzet en uitwerking van het onderzoek zo nauwkeurig mogelijk omschrijven. Over deze keuzes dient met de begeleidingsgroep overeenstemming bereikt te worden voorafgaand aan de start van het daadwerkelijke onderzoek.

Daarnaast dienen onderzoekers zoveel als mogelijk kennis te nemen van de resultaten van reeds uitgevoerde evaluaties en onderzoeken (zie bijlage 2), maar wordt van hen daarover geen waardeoordeel gevraagd, noch een herhaling van (onderdelen van) deze onderzoeken. Wel kunnen zij een oordeel geven over eventueel geconstateerde lacunes in deze onderzoeken of over de wijze waarop resultaten of aanbevelingen in de follow up al dan niet zijn opgepakt.

5. Methode en beperkingen

Met betrekking tot de te gebruiken methodologie voor deze evaluatie wordt, gezien de breedte van het onderzoek, verwacht dat de consultant hierop zelf een voorstel formuleert. Het is van belang dat in dit voorstel ook aandacht wordt besteed aan mogelijke beperkingen, risico's en mitigatie van deze risico's. Waarschijnlijk zullen de onderzoekers gebruik maken van een combinatie van verschillende onderzoeksmethoden (interviews, enquête, dossier- en archiefonderzoek), waarbij zoveel mogelijk belanghebbenden betrokken worden. Het is de verwachting dat het onderzoek binnen een tijdsbestek van 6 maanden wordt afgerond, waarvan ongeveer 6 weken voor de inceptiefase (inclusief feedback en verwerking), ongeveer 15 weken voor de uitvoering van het eigenlijke onderzoek en het schrijven van het concept-onderzoeksrapport en ongeveer 4 weken voor het finaliseren, langs de lijnen van de planning in hoofdstuk 6.

6. Planning en risicoanalyse

Planning

Deze tijdsplanning geeft bij benadering een zo goed mogelijk inschatting van het verloop van het proces vanaf aanbesteding tot en met eindrapport. In overleg zijn kleine afwijkingen mogelijk.

Wat?	Deadlines bij onderzoeksvoorstel met conceptvoorstel	Deadlines bij alleen onderzoeksvoorstel
Uitnodiging voor belangstellingsregistratie	1 juli	1 juli
Deadline indienen belangstellingsregistratie	8 juli	8 juli
Uitvraag conceptvoorstel	12 juli	--
Deadline mogelijkheid tot vragen stellen over ToR	16 juli	--
Beantwoording vragen	21 juli	--
Deadline indienen conceptvoorstel	26 juli	--
Uitvraag onderzoeksvoorstel	2 augustus	12 juli
Deadline mogelijkheid tot vragen stellen over ToR	--	19 juli
Beantwoording vragen	--	23 juli
Deadline indienen onderzoeksvoorstel	6 september	
Eventuele interviews met teamleiders (week 36)	9-10 september	

Opdrachtverlening	15 september
Contract ondertekening	22 september
Start inceptiefase: -Documentenanalyse/literatuurstudie; -Review bestaande evaluaties (zie bijlage 2 bij ToR)	23 september
Deadline indienen inceptierapport met definitieve onderzoeksopzet en methodologie	21 oktober
Feedback van begeleidingsteam en referentiegroep op inceptierapport	8 november
Finale versie definitieve onderzoeksopzet en methodologie	12 november
Start uitvoeren onderzoek: - Dossier- en archiefonderzoek; - Interviews, enquête; - Regelmatige tussentijdse terugkoppeling (mondeling)	15 november
Tussentijdse rapportage (schriftelijk)	21 december
Feedback van begeleidingsteam en referentiegroep op tussentijdse rapportage	10 januari
Deadline presentatie onderzoeksresultaten (conceptrapport)	23 februari
Feedback van begeleidingsteam en referentiegroep op conceptrapport	11 maart
Verwerken feedback en schrijven definitief eindrapport	28 maart
Eindredactie en oplevering eindrapport	1 april
Afwikkeling en eindfase contract	15 april

Te leveren onderdelen

De onderzoekers zullen in ieder geval de volgende producten opleveren, alle in de Nederlandse taal:

- Inceptierapport met een gedetailleerde beschrijving van de definitieve onderzoeksopzet en voorgestelde methodologie en van de keuzes met betrekking tot de reikwijdte en de in het onderzoek te betrekken belanghebbenden en betrokken overheidsorganisaties, inclusief eventuele aanpassingen in samenstelling van het team, of in eerdere planning en begroting.
 - Het begeleidingsteam en de referentiegroep zullen feedback geven. De consultant verwerkt deze feedback in het definitieve inceptierapport of geeft eventueel aan waarom de feedback niet (volledig) wordt mee- of overgenomen.
- Minstens één tussentijdse schriftelijke rapportage over de voortgang, halverwege de onderzoeksperiode, in aanvulling op regelmatige mondelinge terugkoppeling aan de contactpersoon namens de begeleidingsgroep.
 - Het begeleidingsteam en de referentiegroep zullen feedback geven. De consultant neemt deze feedback mee in het conceptrapport of geeft eventueel aan waarom de feedback niet (volledig) wordt mee- of overgenomen.
- Concepteindrapport met daarin opgenomen een beknopte managementsamenvatting van de belangrijkste bevindingen en conclusies. Het conceptrapport voldoet aan de volgende voorwaarden: 1) Het beschrijft wat is geëvalueerd en waarom; 2) Bevindingen worden onderbouwd met betrouwbare feiten en geven antwoord op de onderzoeksvragen; 3) Het rapport bespreekt beperkingen van het onderzoek en hoe daarmee is omgegaan; 4) De conclusies zijn opgesteld met als oogmerk de uiteindelijke verantwoording over de inzet van de Nederlandse overheid bij de voorbereidingen op Brexit aan het Nederlandse Parlement.

- Het begeleidingsteam en de referentiegroep zullen feedback geven. De consultant verwerkt deze feedback in het definitieve eindrapport of geeft eventueel aan waarom de feedback niet (volledig) wordt mee- of overgenomen.

- Eindrapport

Disseminatie

De (tussentijdse) (deel-)resultaten dienen met de begeleidingsgroep namens opdrachtgever gedeeld te worden. Waar relevant wordt aan belanghebbenden die participeerden in het onderzoek (of hun koepelorganisatie of vertegenwoordigend orgaan) teruggekoppeld over (deel-)resultaten. Het eindrapport en de managementreactie zullen openbaar gemaakt worden middels toezending aan het Parlement. Overige (tussentijdse) resultaten kunnen mogelijk ook openbaar worden.

Risicoanalyse

Met verwijzing naar wat hierover al in hoofdstuk 5 staat, wordt de consultant gevraagd om in het conceptvoorstel een risicoanalyse op te nemen van diens voorstel, inclusief mitigatievoorstellen.

7. Organisatie en begroting

Onderzoeksteam en begeleidingsgroep

Aan het hoofd van het onderzoeksteam staat een ervaren teamleider met ruime kennis van en meerjarige aantoonbare ervaring met het uitvoeren van interdisciplinaire beleidsevaluaties bij de Nederlandse overheid. Ruime en relevante kennis van de bestuurlijke inrichting in Nederland en van meerdere relevante overheidsorganisaties, alsmede van de multidisciplinaire EU-beleidscontext waarin de Brexit zich afspeelde, is een vereiste. De teamleider is eindverantwoordelijke voor de inrichting en uitvoering van het onderzoek, voor de samenstelling van het onderzoeksteam en voor alle communicatie met en rapportage aan de opdrachtgever en de begeleidingsgroep. Het onderzoeksteam omvat een goede mix van relevante kennis en onderzoekservaring op een aantal kernonderdelen van het te onderzoeken beleid, waaronder beleidsvorming en beleid beïnvloeding bij en door de overheid, EU-wet en –regelgeving, douaneprocessen, aansturing en functioneren van uitvoeringsdiensten, overheidscommunicatie, en algemene bestuursprocessen. Gezien de breedte van de materie wordt de consultant uitgenodigd om zo nodig samenwerking te zoeken met anderen, om benodigde kennis en ervaring in te kunnen zetten.

Namens de Minister treedt de Directeur Generaal Europese Samenwerking op als formeel opdrachtgever voor de evaluatie. Namens de opdrachtgever is door de TFVK een begeleidingsgroep samengesteld uit vertegenwoordigers van enkele departementen, onder voorzitterschap van een vertegenwoordiger namens de Minister van Buitenlandse Zaken. Het streven is om elke twee weken een (kort) telefonisch voortgangsgesprek te houden, waarin de consultant aan een contactpersoon uit de begeleidingsgroep een update geeft over de voortgang en eventuele issues besproken en opgelost kunnen worden. De begeleidingsgroep is verantwoordelijk voor deze Terms of Reference en voor de selectie van de uitvoerder van het onderzoek. Gedurende het onderzoek is de begeleidingsgroep verantwoordelijk voor de tijdige beantwoording van eventuele vragen van de onderzoekers. Bij deze taken wordt de begeleidingsgroep ondersteund door een referentiegroep samengesteld uit een aantal deskundigen van overheidszijde en externe experts.

Referentiegroep

Ten behoeve van deze evaluatie is een referentiegroep samengesteld bestaande uit vier onafhankelijke deskundigen die op eigen titel deelnemen en vijf deskundigen van betrokken overheidsorganisaties. Zij adviseren de begeleidingsgroep en opdrachtgever over deze Terms of Reference en verstrekken niet bindend commentaar op de concept-producten die de onderzoeker oplevert. De leden van de referentiegroep zijn:

Naam	Functie/organisatie
Dhr. Gijs de Vries - voorzitter	Vml. Staatssecretaris BiZa - Senior Visiting Fellow, London School of Economics and Political Science (LSE) – expert politiek-bestuurlijke organisatie
Dhr. Peter Bursens	Hoogleraar Politicologie Universiteit Antwerpen
Dhr. Carlo Trojan	Vml. SG Europese Commissie; vml. Lid AIV Cie Europese Integratie (CEI); vml. EU-Ambassadeur bij WTO – expert handelsrelaties
Dhr. Godfried Smit	Brexit expert ondernemersvereniging EvoFenedex
Dhr. Jochem Wiers	Hoofd Taskforce-VK en Brexit expert BZ / Bijzonder hoogleraar Rijksuniversiteit Groningen
Dhr. Patrick van den Berge	Coördinerend Raadsadviseur Europees Recht EZK/LNV
Dhr. Hans Klunder	Programmadirecteur Strategische agenda en Brexit Douane NL
Dhr. Peter Verbaas	NVWA Coördinator Brexit, Hoofd Importkeuringen en Programma Manager OCR
Mw. Kirsten Lucas	Beleidsonderzoeker Directie Internationaal Onderzoek en Beleidsevaluatie (IOB) ⁸ , Ministerie van Buitenlandse Zaken

Aanbestedingsprocedure en gunningscriteria

De aanbesteding van deze opdracht vindt plaats binnen de kaders van de Raamovereenkomst Evaluaties en Onderzoek van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Belangstellenden wordt verzocht hun belangstelling kenbaar te maken uiterlijk binnen 1 week. Alle correspondentie zal plaatsvinden in de Nederlandse taal. Documentatie is veelal in de Nederlandse taal beschikbaar. Indien op de deadline meer dan 3 inschrijvingen zijn ontvangen, zal aan belangstellenden gevraagd worden eerst een beknopt conceptvoorstel in te dienen met voorgestelde methodologie en plan van aanpak op hoofdlijnen, kennis en ervaring binnen het onderzoeksteam en globale kostenraming. Uit deze conceptvoorstellen worden maximaal 3 belangstellenden geselecteerd die zullen worden uitgenodigd om een meer uitgewerkt onderzoeksvoorstel in te dienen met plan van aanpak en methodologie, samenstelling van het onderzoeksteam en een gespecificeerd begroting, waarin alle kosten die in rekening zullen worden gebracht zijn opgenomen (inclusief btw).

In de planning en bij de begroting dient te worden uitgegaan van navolgende effectieve tijdsinvestering op basis van gemiddeld 4 dagen per week:

- Voorfase/inwerken/inlezen/inceptiefase: 5 weken
- Onderzoeksfase en analyse/schrijffase: 15 weken
- Verwerken commentaar en afronding: 4 weken

Met de geselecteerde kandidaat zal een contract worden gesloten dat zal bestaan uit: 1) een ARVODI Hoofdovereenkomst; 2) een ARVODI Verwerkersovereenkomst met bijlagen (I, II en III); en (indien de geselecteerde kandidaat is gevestigd buiten de EU) 3) de '[standard contractual clauses](#)' van de Europese Commissie aangevuld met het Addendum Datalekken.

⁸ De Directie IOB is de onafhankelijke evaluatiedienst van het ministerie van Buitenlandse Zaken. IOB is tevens betrokken geweest als adviseur van de begeleidingsgroep bij het opstellen van de Terms of Reference en adviseert over het evaluatieproces en de methodologie in de selectie van de consultant.

Voor de beoordeling van beknopte conceptvoorstellen en de meer uitgewerkte onderzoeksvorstellen gelden de gunningscriteria zoals in onderstaande tabellen weergegeven:

Beknopt conceptvoorstel:	
<i>Plan van Aanpak/Methodologie (40 ptn)</i>	<i>Team (60 ptn)</i>
Beschrijving van meest relevante elementen in NL positiebepaling en belangenbehartiging en van de meest relevante belanghebbenden.	Beschrijving van hoe het voorgestelde team voorziet in de benodigde expertise zoals beschreven in de Terms of Reference. ⁹
	Beschrijving van mitigatie van evt. risico's van conflicterende belangen ten gevolge van andere activiteiten.
Beschrijving van voorgestelde aanpak en methodologie op hoofdlijnen, inclusief een beknopte risicoanalyse en mitigatievoorstellen.	CV van de teamleider (minimaal 10 jaar ervaring). ¹⁰
	CV's andere teamleden.

Optie 1 - Uitgewerkt onderzoeksvorstel (na conceptvoorstel):		
<i>Plan van Aanpak/Methodologie (50 ptn)</i>	<i>Team (40 ptn)</i>	<i>Begroting (10 ptn)</i>
Analyse van meest relevante elementen uit conceptvoorstel in relatie tot de methodologie.	Beschrijving wie verantwoordelijk is voor welk onderdeel van het onderzoek (en achtereenvolgende).	Gespecificeerde begroting.
Uitgebreide beschrijving van voorgestelde aanpak en methodologie. ¹¹	Beschrijving van planning voor personele inzet, management en rapportage.	Totaal geraamde kosten.
Concept inhoudsopgave.		

Optie 2 - Uitgewerkt onderzoeksvorstel (zonder conceptvoorstel):		
<i>Plan van Aanpak/Methodologie (40 ptn)</i>	<i>Team (50 ptn)</i>	<i>Begroting (10 ptn)</i>
Beschrijving van meest relevante elementen in NL positiebepaling en belangenbehartiging en van de meest relevante belanghebbenden, met analyse van deze elementen in relatie tot de gekozen methodologie.	Beschrijving van hoe het voorgestelde team voorziet in de benodigde expertise zoals beschreven in de Terms of Reference. ⁹	Gespecificeerde begroting.
	Beschrijving van mitigatie van evt. risico's van conflicterende belangen ten gevolge van andere activiteiten.	
	Beschrijving wie verantwoordelijk is voor welk onderdeel van het onderzoek (en achtereenvolgende).	Totaal geraamde kosten.
Uitgebreide beschrijving van voorgestelde aanpak en methodologie. ¹¹	CV van de teamleider (minimaal 10 jaar ervaring). ¹⁰	
	CV's andere teamleden.	
Concept inhoudsopgave.	Beschrijving van planning voor personele inzet, management en rapportage.	

⁹ Het onderzoeksteam beschikt over relevante kennis en onderzoekservaring op een aantal kernonderdelen van het te onderzoeken beleid, waaronder beleidsvorming en beleid beïnvloeding bij en door de Nederlandse overheid op EU-niveau, EU-wet en -regelgeving, douaneprocessen en andere grenscontroleprocessen, aansturing en functioneren van uitvoeringsdiensten, overheidscommunicatie en -voorlichting, en algemene bestuursprocessen. Binnen het team is er voldoende beheersing van de Nederlandse taal om Nederlandstalige (beleids-)documenten te kunnen analyseren en te kunnen rapporteren en communiceren met de opdrachtgever.

¹⁰ Teamleider is ervaren consultant met minimaal 10 jaar ervaring met het evalueren van politiek/bestuurlijk beleid; hij/zij beschikt over ruime kennis van en ervaring met het evalueren van complexe beleidsprocessen, diplomatieke betrekkingen, de EU en van implementatie van beleid en beleidscommunicatie, of zorgt dat deze kennis in zijn team voorhanden is. Teamleider heeft ervaring met het managen van een interdisciplinaire evaluatie. Zie ook pagina 12, hoofdstuk 7, eerste alinea. Hij zij beheerst de Nederlandse taal voldoende om Nederlandstalige (beleids-)documenten te kunnen analyseren en in de Nederlandse taal te kunnen rapporteren en communiceren met de opdrachtgever.

¹¹ In het onderzoeksvorstel dient te worden uitgelegd hoe (en aan de hand van welke criteria) de evaluatievragen beantwoord gaan worden. Ook dienen een overzicht van beoogde te raadplegen bronnen en een eerste lijst met mogelijke respondenten te worden opgenomen. Daarnaast moeten mogelijke beperkingen van het onderzoek worden besproken.

Bijlage 1

Overzicht van onderdelen van de overheid die met effecten van Brexit te maken hadden:

Departement	Betrokken uitvoerders	Betrokken organisaties (inspecties, adviescomités etc.)
AZ	DPC	-
BZK	RvIG, Rijksvastgoedbedrijf	VNG, IPO, medeoverheden (waaronder vertegenwoordigers v. medeoverheden die deelnamen aan Bestuurlijk Overleg Brexit)
BZ	Postennetwerk, CSO (Consulaire Service Organisatie)	
DEF	-	
EZK	RvO, KvK, in mindere mate: ACM, AT, DICTU, SoDM	
FIN	Douane, Belastingdienst in mindere mate AFM en DNB	
IenW	RWS, ILT en RDW	
JenV	IND, KMar, politie, OM	Veiligheidsregio's, m.n. rond lucht- en ferryhavens
LNV	NVWA, KCB, Naktuinbouw, NAK, COKZ, BKD, SKAL, RVO (CITES, visserij, TRQ), en in mindere mate: Raad v/d Plantenrassen, BD (onderdeel van CBG), CTBG.	
OCW	DUO	
SZW	UWV, SVB, Belastingdienst (m.b.t. premieheffing sociale zekerheid)	
VWS	CIBG, CAK, CBG	IGJ, CCMO

Bijlage 2

Overzicht van reeds uitgevoerde (tussentijdse) evaluaties en onderzoeken:

#	Naam rapport	jaar	Opdrachtgever	uitvoerder
1	CPB analyse - Nederlandse kosten Brexit door minder handel	2016	Ministerie van EZK	CPB
2	VNO-NCW Enquête over belangen Nederlandse bedrijven en hoe deze behartigd kunnen worden	2017	Ministeries van EZ en BZ.	VNO-NCW
3	Brexit beleving en informatiebehoefte (Nederlandse bevolking - algemeen publiek)	2017	Ministerie van Buitenlandse Zaken	Kantar
4	Brexit beleving en informatiebehoefte (Bedrijven die een relatie met het VK hebben)	2017	Ministerie van Buitenlandse Zaken	Kantar
5	Brexit beleving en informatiebehoefte (Nederlanders in het VK)	2017	Ministerie van Buitenlandse Zaken	Kantar
6	internationaliseringsmonitor CBS (VK)	2017	CBS	
7	Vorbereiding op financiële en economische gevolgen, en consequenties voor de Douane	2018	[heeft betrekking op financiële aspecten en Douane]	Algemene Rekenkamer
8	Impact van non-tarifaire handelsbelemmeringen (ntb's) als gevolg van Brexit	2018	Ministeries van Economische Zaken & Klimaat en Landbouw, Natuur & Voedselkwaliteit	KPMG
9	Validatie van de voorbereidingen van de Douane op de Brexit	2018	Ministerie van Financiën - Douane	EY
10	Brexit beleving en informatiebehoefte (Nederlandse bevolking - algemeen publiek)	2018	Ministerie van Buitenlandse Zaken	Kantar
11	Brexit beleving en informatiebehoefte (Bedrijven die een relatie met het VK hebben)	2018	Ministerie van Buitenlandse Zaken	Kantar
12	Brexit beleving en informatiebehoefte (Nederlanders in het VK)	2018	Ministerie van Buitenlandse Zaken	Kantar
13	Onderzoek naar kernboodschappen	2018	Ministerie van Buitenlandse Zaken, DPC	MARE
14	Fliitspeiling onder bedrijven die indirect te maken hebben met het VK	2018	Ministerie van Buitenlandse Zaken	Kantar
15	CBS handelscijfers	2018	Ministerie van EZK	
16	PBL analyse - Korte termijn gevolgen van de Brexit	2018	Ministerie van EZK	
17	Gaan we het schip in? Mogelijke gevolgen van de Brexit voor de Nederlandse maritieme sector	2018	Ministerie IenW	Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid
18	No deal Brexit scenario in mainport Rotterdam 7 december 2018. Impact, risico's en voorbereiding v.d. goederenvervoerketen: een Quickscan	2018	Ministerie IenW	dhr. Olthoff en Adviesbureau AEF

#	Naam rapport	jaar	opdrachtgever	uitvoerder
19	Eindrapportage Brexit impact analyse en mogelijke maatregelen voor de Nederlandse luchtvaart	2018	Ministerie IenW	Deloitte, SEO Economisch onderzoek en Prof. Dr. Pablo Mendes de Leon
20	Second opinion bij de Brexit-luchtvaartnota van het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat	2018	Ministerie IenW	EU Legal
21	Brexit barometers	Q3 2018 Q1,2,4 2019 Q4- 2020	KvK	
22	Tussentijdse evaluatie CECF	2019	Ministerie van Buitenlandse Zaken - DGES	BZ intern
23	Aanpak voorbereidingen belastingdienst Brexit: Eindrapport externe validatie (Impactanalyse Brexit voor de Belastingdienst niet-Douane en validatierapport)	2019	Ministerie van Financiën - Belastingdienst	EY
24	QuickScan Evaluatie voorbereiding Douane op de Brexit	2019	Ministerie van Financiën - Douane	Deloitte
25	Eindrapport Douane Brexit Voorbereiding Informatie Management	2019	Ministerie van Financiën - Douane	Capgemini
26	Aanpak voorbereidingen Belastingdienst Brexit: Eindrapport externe validatie	2019	Ministerie van Financiën - Belastingdienst	EY
27	Onderzoeksrapport Onderbouwing jaarrapportage Jaarplan 2019 Belastingdienst	2019	Ministerie van Financiën [heeft betrekking op Douane]	Auditdienst Rijk
28	Quickscan Brexitprogramma NVWA	2019	NVWA(/LNV)	Berenschot
29	CBS handelscijfers	2019	Ministerie van EZK	
30	Externe validatie crisisstructuur EZK	2019	Ministerie van EZK	
31	Midterm evaluatie regionaal coördinator Brexit	2019	Ministerie van Buitenlandse Zaken	BZ intern
32	Tussentijdse evaluatie Brexit	2019	DCC van Min EZK + Min LNV	Project 13
33	Quick-scan Taskforce Verenigd Koninkrijk-Brexit	2020	Ministerie van Buitenlandse Zaken	Auditdienst Rijk
34	Validatie opvolging aanbevelingen en ondernomen acties op voorbereiding Brexit door Douane Nederland	2020	Ministerie van Financiën - Douane	Deloitte
35	In uitvoering: 'Zelftoetsing voorbereidingen Brexit door de Douane'	2021	Ministerie van Financiën - Douane	Deloitte